

Hidegháború – forró gyűlölet

Ez az írás egy nagyobb, a 20. századi egyetemes és magyar bűnbakkeresés problémáit áttekintő tanulmány része. Az általános kutatási kérdés, amely foglalkoztat, az, hogy konstruktív, de leginkább destruktív gondolatok miként vezetnek politikai cselekvéshez. Itt kifejtett tézisem szerint a hidegháború világában az ideológiák által vezérelt hivatalos és a légkört tükröző spontán gyűlölködések a politikai élet meghatározó tényezői voltak.¹

A két világháború tragédiáját követő kétpólusú hidegháborús világ nem ösztönözte sem a politikusok, sem a társadalmak önkritikus reflexióit, hanem a gyűlölet újabb hullámaival indította el. Nagymértékben leegyszerűsítve, de talán nem veszítve szem elől a lényegét, azt mondhatnánk, hogy a világ mindkét pólusán a félelem vezérelte gyűlölet volt a nagyhatalmi politika egyik fő mozgatórugója, és mindkét oldalon hasonló paranoiák – ahogyan Richard Hofstadter leírta² – alakították a belpolitikát is. A paranoiás politikusok, amikor bármilyen problémát érzékelnek, gonosz ellenséget keresnek – és mindig találnak –, összeesküvést szőnek a paranoiás politikusok által képviselt nemzet, osztály vagy ügy

ellen. A paranoid politikus identitásának meghatározó eleme a gyűlölet feltételezett ellenségeivel szemben. A gyűlöletet két másik egyéni és társadalom-lélektani jelenséggel együtt lehet a legjobban vizsgálni: az agresszióval és a félelemmel. Támadókat és védekezőket, lázadókat és a lázadásokat elnyomókat egyénekként és társadalmi-politikai mozgalmak résztvevőiként nem kis részben ezek a lelkiállapotok mozgatják.

Ha rendszerezni próbáljuk az 1956-ot megelőző évtizedben Magyarországon ható gyűlöleteket, akkor négy csoportra oszthatnánk őket:

- a „hivatalosan”, központilag szított, belső ellenséget célzó gyűlölet,
- „hivatalos” külső ellenséget célzó gyűlölet,
- „népi”, „spontán” gyűlölet, amely a belső ellenségre irányul,
- „népi”, spontán gyűlölet, amely a külső ellenségre irányul.

A belső ellenségeket célzó gyűlölet részben hagyományos („régibor új palackban”) elemekből táplálkozik, részben a kortárs körülmények által formált, meghatározott. A külső ellenséget célzó gyűlölet részben szintén hagyományos, részben a hidegháború kortárs valóságában gyökerezik. Ami közös ezekben a gyűlöletekben, az a radikális bipolarizmus, a „mi” és „ők” éles szembeállítás. Ez persze korántsem csak magyar sajátosság, hanem a korabeli nemzetközi kapcsolatok általános

¹ E tanulmány korábbi verziója megjelent a *Megismerni a megismerhetlent. Tanulmányok Baráth Magdolna tiszteletére* című kötetben. Szerkesztette: Gecsényi Lajos. ÁBTLL, 2024. 61–70.

² Hofstadter: 1993.

hidegháborús légkörére jellemző, s áthatja a hazai politikai, szellemi, társadalmi életet is. A radikális bipolarizmus politikai gondolkodása tehát egyrészt hosszú távú, az egész 20. századra is jellemző magyar történelmi hagyomány, másrészt a második világháború utáni nemzetközi szellemi és politikai légkör szerves része. A második világháború utáni magyar szellemi táj tehát nem sokban különbözött euroatlanti környezetétől. A válság utáni helyzetek ugyanis a bűnösség és a felelősség egyértelmű, világos meghatározását igénylik. Milovan Đilas megállapítása, úgy vélem, általános érvényű: „A totalitarizmus kezdetben lelkesedés és meggyőződés, csak később válik szervezettséggé, tekintélyelvűséggé, karrierizmussá”.³

Hosszú listát lehetne összeállítani a 20. század hatalmon lévő vagy ellenzéki befolyásos magyar politikusairól, társadalomtudósokról, politikai gondolkodókról, írókról vagy más vezető értelmiségiekről (így például véletlenszerűen válogatva említhetnénk Darányi Ignácot, Jászi Oszkárt, Károlyi Mihályt, Szilágyi Dezsőt, Tisza Istvánt vagy később Bethlen Istvánt, Darányi Kálmánt, Garami Ernőt, Gömbös Gyulát, Szabó Dezsőt, Szekfű Gyulát, Vázsonyi Vilmost vagy még később Bibó Istvánt), akik, amikor különféle „nemzetmentő” programokat próbáltak kidolgozni és a nyilvánosság elé tárni, általában dichotómiákban gondolkodtak, mentalitásokat, ideológiákat és politikai gyakorlatokat elválasztó mély és széles szakadékokat írtak le. A leggyakrabban szembeállított fogalmak közé tartozott a forradalom

vs. ellenforradalom, progresszív vs. konzervatív, demokratikus vs. reakciós, mélymagyar vs. hígmagyar, kuruc vs. labanc, kismagyar vs. nagymagyar – keleti orientáció vs. nyugati orientáció, reálpolitikusok vs. próféták, hamis realisták vs. romantikus lényeglátók, Európát utánzó vs. nemzeti egoisták, egészséges magyar temperamentum vs. torzító külföldi befolyás, urbánus vs. népies stb. Gyakran legalább akkorra vagy nagyobb jelentőséget tulajdonítottak a másik, a szemben álló program kritikájának, mint saját programjuk megfogalmazásának. Ennek a kettéválasztó, esetenként skizofrén jellegű gondolkodásmodnak voltak alternatívái: így a „harmadik út” gondolata, a „középút” keresése a magyar politikai gondolkodás történetének jól meghatározható irányzata az 1830-as, 1840-es évek reformnemzedékeitől kezdve a „magyar viktoriánusokon”, a 20. század eleji polgári radikálisokon át a népiesekig, reformszocialistákig és reformkommunistákig sokféle árnyalatban. Nemegyszer éles retorikájuk ellenére az észszerű kompromisszumokra törekvő gondolkodók arra törekedtek, hogy a magyar társadalom problémáinak szisztematikus, tudományos igényű feltárásával és nyilvánosság elé tárásával szolgálják haza és haladás érdekeit.⁴ Ezeket a nézeteket általában olyan személyiségek fejtették ki, akik nem töltöttek be befolyásos állást az állam- vagy pártigazgatásban, a politikai hatalmon kívül helyezkedtek el, korlátozott mozgástérrel rendelkeztek. A politikai hatalomhoz közelebb

³ Judt: 2005, 200.

⁴ Lásd erről Litván György ma ritkán hivatkozott nagy ívű tanulmányát: Litván: 1978.

álló vagy kerülő személyiségek politikai gondolkodásában a bipolarizmus sokkal gyakrabban nyert teret.

A kommunista hatalomátvétel utáni Magyarországon a „hivatalos” külső ellenségek az imperialisták és szövetségeseik voltak. Fő célpontként természetesen az USA szolgált, de a legmélyebb gyűlölet a „német hódítók” (korabeli reinkarnációjukban a nyugatnémet imperialisták) ellen irányult, akiket a magyar népre nézve a magyar államalapítás óta létező fenyegetésként állítottak be. Egészen különleges gyűlöletet keltek a titói Jugoszlávia ellen, a katonai lögyakorlatokon gyakran használtak Tito-fejeket céltáblaként. Ami a „hivatalos” belső ellenségeket illeti, a vezető pártelit a népesség mintegy 20-25 százalékát tekintette a rendszer valódi vagy potenciális ellenségének. Egy 1953. szeptemberi belügyminisztériumi dokumentum a nyilvántartott ellenségek 28 kategóriáját sorolta fel. Ide tartoztak a volt arisztokraták, kapitalisták, földbirtokosok, a Horthy-korszak hadseregének, rendőrségének, csendőrségének tagjai, fasiszta pártok tagjai, egyházi vezetők, szerzetesek, apácák, 1945 utáni „jobboldali” pártok tagjai vagy követői, jobboldali szociáldemokraták, Trockij hívei, a pártból kizárt személyek, „politikai bűnözők” családtagjai, a kapitalista államok nagykövetségeinek magyar alkalmazottai és mindazok, akik kapcsolatban álltak ezekkel a követésekkel.⁵ Létezett egy nagyon tág kategória is, amelybe minden olyan személy tartozott, akinek a népi de-

mokratikus rendszer, a kommunista párt vagy a munkásosztály elleni jelenlegi vagy múltbeli ellenséges tevékenységét kívánták bizonyítani. A kulákokat s mindenféle „árulókat” könnyen sorolták be ebbe a kategóriába. 1954 nyarára mintegy 666 000 személyt töröltek ebből a nyilvántartásból, de 1955-re számuk ismét nőtt. A „fokozódó éberség” tendenciája különösen szembetűnő, ha a börtönlakosságot vizsgáljuk, amely 1952 és 1954 között 35 ezerről 23 ezerre csökkent, de 1955 végére elérte a 37 ezret.⁶ Érdekes forrás a belügyek vezetésével megbízott Biszku Béla 1957. március 30-i kijelentése: „Nem fordulhat még egyszer elő az, hogy 1 millió ember közül 2-300 000 nyilván legyen tartva.”⁷

A közvetlen zaklatás, üldözés célpontjainak kijelölése mellett fontos szerepet játszott a gyűlöletkeltés mint általános politikai légkört formáló eszköz is. Így például 1949-ben Ady Endre halálának harmincadik évfordulója alkalmából Révai József hosszan foglalkozott a gyűlöletpolitikával. Ady költészetében és publicisztikájában drámai erővel bírálta korának politikai-társadalmi berendezkedését, s ez a szenvedélyes hangvétel követendő példaként szolgált Révai József, az ideológiai kérdésekért felelős kommunista csúcsvezető számára. Révai leszögezte: „A szent gyűlölet a feudális magyar ugar, a magyarságra ránehezédő úri Hunnia iránt, az elkéső forradalom miatti kétségbeesés, a dühös siettetése a forradalomnak, a forradalmi erők türelmetlen és már-már reménytelen ébresztése, a forradalom

⁵ Az állambiztonsági szervek célszemélyei 1956 előtt és után. Szerzőmegjelölés nélküli kézirat. www.abtl.hu, Gyarmati: 2012.

⁶ Romsics: 1999, 381.

⁷ Kiszely: 2001, 31.

vezető erőinek, a nemzeti megújulás vezetésére alkalmas osztálynak keresése, a kutatása annak a friss osztálynak, melyben hinni és bízni lehet: ez Ady költészetének lényege, ez, csak ez, és semmi más.”⁸ Feltette a retorikai kérdést: hogyan segíthet Ady mitologikus gyűlölete Tisza Istvánnal, a „reakciós”, „retrográd” 20. század eleji magyar politikai establishment szimbólumával szemben a felszabadult Magyarország egyszerű dolgozóinak? Hogyan segítheti ez a hatalmas szenvedély a békés építkezés napi és hosszabb távú terveinek megvalósítását? Révai válasza: „... ne higgyük, hogy a Magyar Pokol erőit végleg leküzdöttük és Ady szenvedélyes demokratikus gyűlöletére nincs már szükség. Nem erényünk, hanem gyengeségünk, hogy nem tudunk úgy gyűlölni, mint Ady. A szocializmust építjük, de a középkor erői itt vannak még és ha Ady nagy gyűlöletét idegennek érezzük, ez azt jelenti, hogy védtelenné válunk Hunnia – bár nem gigászi, de alattomos és veszedelmes volt uraival szemben.”⁹ Ez az erőteljes, „konstruktív” gyűlölet volt az, ami számos kortársnak tetszett, azoknak, akik hittek a magyar társadalom gyors, átütő erejű újjáépítésének megvalósíthatóságában. Ugyanerre a gondolatmenetre példa az, hogy Kállai Ferenc visszaemlékezése szerint a Nemzeti Színház 1951-es *Bánk bán* előadása azért kapott hivatalos elismerést, mert sikerült „jogos gyűlöletet gerjesztenie a zsarnokság ellen.”¹⁰ Tragikus esemény árnyékolta be a klasszikus magyar dráma 1951.

november 9-i előadását: aznap kapta a hírt a Petur bánt játszó Somlay Artúr, hogy a pártvezetés elutasította kérését, nem mentesítik néhány színész kollégáját a kitelepítés alól. Az előadást követő éjjel a 20. század egyik legnagyobb magyar színésze öngyilkosságot követett el: gyűlölte a zsarnokságot. A Magyar Újságírók Országos Szövetségének egy 1951-es kritikája is azt hangsúlyozta, hogy a *Ludas Matyi* című szatirikus hetilap nem meríti ki a szatírban rejlő összes lehetőségeket, és nem tud elég gyűlöletet ébreszteni az ellenséggel szemben. Szem elől téveszti, hogy a belső és külső ellenség elleni harcnak meg kell előznie a szocialista berendezkedés hiányosságainak bírálatát.¹¹

Ez a propaganda azonban leginkább visszafelé sült el. Ezek a gyűlölettel teli, központilag manipulált bűnbakmítoszok nem enyhítették a társadalmi feszültségeket (mint általában a „rendes” bűnbakok esetében¹²), hanem éppen ellenkezőleg, hozzájárultak a forradalmi erjedés kialakulásához. Ezzel eljutottunk a „népi gyűlölethez”, amelyet jól tükröznek a kiterjedt rendőrségi feljegyzések a párt- és állami funkcionáriusok bírálóiról, akik a sztálini Magyarország terminológiájával „a tömegek uszályába kerültek”, vagyis a hivatalos érvelés szerint felültek a demagógiának, a tömegek szocialistarendszer-ellenes, az imperialisták és ellenforradalmárok által diktált előítéleteinek. A Sztálin halála utáni társadalmi közhangulatról készült

⁸ Révai: 1949, 673.

⁹ Uo. 679.

¹⁰ Bóta–Gervai–Szigethy: 2003, 48.

¹¹ Takács: 2003.

¹² A bűnbakkeresés sokoldalú vizsgálatára lásd: Gyarmati–Lengvári–Pók–Vonyó József (szerk.): 2013.

rendőrségi feljegyzések némi betekintést engednek a Sztálinnal kapcsolatos gyűlölettel terhelt nézetekbe. Rengetegen fejezték ki örömeiket a diktátor halálhírének hallatán. Egy gyöngyösi prostituált például arról beszélt, hogy kiváló termék lesz a Szovjetunióban, mivel a legnagyobb trágya termékenyíti meg a földet. Az összesen 219 ember közül, akiket 1953 márciusa–áprilisa során államellenes felforgató agitáció miatt letartóztattak, sokan Sztálint a legnagyobb bűnözőnek nevezték, szidalmazták. E büntetőügyek anyagai ugyanakkor jó források a gyűlöletvezérelt hivatalos bűnbakképzésre is. A Legfőbb Ügyészség Különleges Ügyek Osztályának 1954. március 15-i (tehát jóval azután, hogy Nagy Imre 1953. július 4-én miniszterelnök lett) jelentése szerint a Sztálinra tett becsmérlő megjegyzések miatt 219 letartóztatottból 78-an még mindig börtönben voltak. Többségük – érvelt az illetékes ügyész – „kulák”, a Horthy-rendszer volt állami tisztviselői és kispolgári elemek. Ugyanakkor a megváltozott politikai helyzetet mutatja, hogy a jelentés szerint a jogerős ítéletek közül több aránytalanul súlyos volt, „tekintettel az elítéltek osztályhelyzetére és arra, hogy több elítéltnél inkább a képzetlenség, meggondolatlanság jut kifejezésre, mint tudatos ellenséges megnyilvánulás”. Helyteleníti, hogy a budapesti központi járásbíróóság 1953 májusában 21 vádlott ügyét az azonos bűncselekmény miatt együtt tárgyalta. „Törvénysértést követett el a járásbíróóság, hogy a védő által felajánlott bizonyítási indítványnak nem adott helyt, a tanúkat nem idézte meg, és nem hallgatta ki... Ez annál is inkább hely-

telen volt, mert a vádlottak közül többen a nyomozás során tett beismerő vallomásukat visszavonták... Vagy azzal védekeztek, hogy amit mondtak, az nem lehetett igazság, mert nem úgy mondták, ahogyan azt a vád állítja.” Végül „rendkívül rosszul lenyomozott ügyről van szó, amit ilyen előkészítés mellett nem lett volna szabad bíróság elé vinni, és a bíróságnak a tanúkat feltétlenül ki kellett volna hallgatni”.¹³ Igen diplomatikusan fogalmazott ekkoriban Sztálinról Illyés Gyula: „Nem csak hidak és városok viselik az ő nevét, azt fogja viselni ez a korszak is, amelyben hívei és ellenségei egyaránt benne éltek és az ő hatására alakultak. Életem nagy becsvágya, hogy ezt a korszakot, mint író, méltó módon ábrázoljam”.¹⁴

A gyűlölettel léghőzár kitapintható a kommunista hitvalláshoz alapjában hű személyiségek belső vitáiban is, a kemény hangú kritikákban és önkritikákban, azok körében, akik a rendszer kedvezményezettjei és/vagy lelkes támogatói voltak. Olyan varázslatos egyéniségű, hatalmas klasszikus műveltségű személyiség, mint Devecseri Gábor, őrnagyi egyenruhát öltve így tudott utat mutatni 1950-ben: „A tagrevízió előtt az Írószövetségben számos olyan ál-író húzódott meg, aki a szétbomló burzsoáz kultúra hazug ideológiáját követve nem tudta, de nem is akarta magáévá tenni a lenini elvet, hogy irodalmunk ügye nem lehet a proletariátus nagy ügyétől független magánügy.”¹⁵ Példa lehet még erre az atmoszférára 1946–1949

¹³ Pünkösti: 2003.

¹⁴ Sárközi: 2009, 57.

¹⁵ Idézi Standeisky: 2005, 181.

között mintegy 10 ezer fiatal mozgósító Népi Kollégiumok Országos Szövetségében (Nékosz) lelkes fiatal kommunisták körében kialakult léggör is. K. Horváth Zsolt elemzése szerint: „A Nékosz pedagógiájának egyik legfontosabb s legvitatottabb eleme... a kiscsoportos technika, a közhelyek szintjén »kommunista gyónásnak« tekintett kritika-önkritika gyakorlata volt. A közhely anynyiban nem alaptalan, amennyiben a kritika-önkritika nem más, mint a verbálissá tett vádak és önvádak, felmentések és önfelmentések üres sorozata. Ám szerintem nem a mai csoportterápiához hasonló *technikával* volt baj, hanem azzal, hogy egyrészt professzionális lélektani tudás nélkül végezték, másrészt magát a gyakorlatot a népi kollégiumokon kívül is kötelezővé tették, így a kényszer és a dilettáns praxis miatt gyorsan kiürült, sőt gyűlöltté vált.”¹⁶ A gyűlölet és félelem humoros táptalaja a kiszámíthatatlanság: így például 1949-ben a hatalom először Kossuth-díjjal jutalmazta a Nékosz főtítkárát, Kardos Lászlót, majd néhány nappal később az MKP Ifjúsági Titkárságának ülésén sovinizmussal, Nékosz-öntudattal, az MKP szerepének lebecsülésével, párt-szerűtlenséggel, narodnyikizmus-sal vádolták a szervezetet.¹⁷ Erre a léggörre emlékezik az 1946–48 között a legfiatalabb íróknak fórumot adó *Újhold* folyóirat nagy íróvá lett munkatársa, Szabó Magda: „Úgy kasszabolták az újhaldasokat, mintha ez a vézna folyóirat lett volna felelős visszamenőleg az ezeréves Magyar-

ország minden katasztrófájáért”.¹⁸ Az irodalompolitikát kezében tartó Horváth Márton 1950-es kijelentése szerint Németh László jelentékenyebb ellenség volt, mint amilyen jelentékeny író, kevesen tettek anynyi kárt az ifjúság nevelésében az előző emberöltő alatt, mint ő, majd Németh két év múlva orosz műfordításaiért József Attila-díjat kapott!¹⁹ Gyorsan változott Lukács György helyzete is, aki vezető kommunista ideológusként 1946–48 között témákban és formákban is a munkásság és a parasztság ügye melletti elkötelezettséget követelt a magyar íróktól, művészeketől. 1949-ben már őellene fordult – Fejtő Ferenc szavaival – „a dogmatikus intolerancia, amellyel még a világ legagyafúrtaabb dialektikusa sem játszadozhat, ravaszkodhat a végtelenségig”.²⁰ A hivatalos bírálatok gyűlölködő hangvétele a kommunizmus mellett őszintén elkötelezett alkotókat is megfélemlítette, és elidegenítette a rendszertől. Így a kommunista hatalomátvétel utáni években hivatalos elismerést kapott Örkény István *Lila tinta* című novelláját Révai József 1952-ben prostitúciót ábrázoló rothadási terméknek minősítette,²¹ a rendszerhű Déry Tibor nagy regénye, a *Felelet* Poszler György lényegre törő összefoglalója szerint Révai szemében „javíthatatlanul hibás pártábrázolás. Végzetesen elrontott emberformálás. Elviselhetetlen polgári moralizálás” volt.²²

A népi gyűlölet legfőbb külső célpontja a Szovjetunió volt, nemcsak a

¹⁸ Sárközi: 2009.

¹⁹ Bella: 2017.

²⁰ Idézi Ständeisky: 2005, 130.

²¹ Szabó B.: 1997.

²² Poszler: 2002.

¹⁶ K. Horváth: 2018.

¹⁷ Pataki 2005, valamint Papp István munkái.

legújabb kutatási eredmények szerint a 600-700 ezer ember és családtagjaik miatt, akik szovjet katonák vagy KGB-alkalmazottak agressziójának áldozatai lettek, vagy Oroszországba deportálták őket, hanem sokan azok közül is, akiket a szovjetek valóban felszabadítottak.²³ Reakcióként arra, hogy minden szovjet intézményt és személyiséget a legnagyobb tökéletességként mutattak be, a szovjetek egyre inkább egyetemes bűnbakként jelentek meg.²⁴ A szlovák–magyar lakosságcsere nagyon rossz tapasztalatai vagy az Erdélyben élő magyarokkal való kapcsolattartás nehézségei ellenére a szovjetellenes érzelmek erősebbek vagy legalábbis láthatóbbak voltak, mint a többi szomszédal szembeni gyűlölet.

Itt csak röviden utalhatok a magyar gyűlölettörténet legtragikusabb következményekkel járó elemére, az antiszemitizmusra, amely mind a „hivatalos”, mind a „népi” gyűlölet része volt. A Rákosi–Gerő-csoport teljes mértékben tisztában volt a zsidók és a kommunisták azonosításában megnyilvánuló gyanakvással és félelemmel, és mindent megtett annak érdekében, hogy a kérdést a szőnyeg alá söpörje. A háborút követő időszakban a hagyományos antiszemitizmus sok eleme élt tovább, számos spontán pogromról vagy pogromkísérletről tudunk mind Budapesten, mind számos más városban.²⁵ A rendőrség és a bíróságok meglehetősen kétértelmű

magatartást tanúsítottak ezeknek a kérdéseknek a kezelésében. A kommunista hatalomátvétel után az erősen centralizált diktatúra igyekezett ezeket az érzelmeket gondosan kanalizálni. A burzsoá gyakran a zsidók kódszava volt, a személyi akták 1949 után ugyanabban a rubrikában regisztrálták a cionista mozgalmi tagságot, ahol a korábbi nyilas párttagság is megjelent.²⁶

A Rákosi-rendszer e magatartása azzal a következménnyel járt, hogy – ahogy Karády Viktor és Vári István fogalmazott: „Akár megőrizték származási közösségükkel a kapcsolatot, akár mindent feláldoztak (és ez volt a leggyakoribb) a kommunista integráció délibábjának, a rendszer zsidó aktivistáiból és támogatóiból toborzódott a »szocializmus csalódottainak« első hadserege. És kiábrándulásuk olyan keserű volt, amilyen lázasan jegyezték el magukat a mozgalommal.”²⁷ Fejtő Ferenc még azt is állítja, hogy „ezeknek a zsidó íróknak köszönhetően a Rákosi-féle pártgépezet és a Petőfi Társaság konfliktusa jó és rossz harcává – teológiai és metafizikai vitává – alakult át, amelyet az egész nemzet lélegzet-visszafojtva követett.”²⁸ A gyűlölettörténet szempontjából ez azt bizonyítja, hogy a gyűlölet célpontjai könnyen változhatnak, de bármilyen pólusú is a bipolarizmus, a másik iránti bármiféle empátia teljes hiánya könnyen vezethet az agresszió kitöréséhez.

Befejezésül hadd utaljak egy nagy ellentmondásra: mint bizonyítani próbáltam, az 1956-ot megelőző évti-

²³ Minderről lásd Bognár Zalán, Gereben Ágnes, Stark Tamás, Várdy Béla, Várdy Huszár Ágnes munkáit.

²⁴ Pihurik: 2014. A szovjet tanácsadók fogadtatásáról: Baráth: 2017.

²⁵ Pelle: 2024.

²⁶ Győri Szabó: 1997.

²⁷ Karády–Vári: 1989, 456.

²⁸ Fejtő: 1957, 209.

zed magyarországi politikai és szellemi légkörének fontos eleme volt a félelem vezérelte gyűlölet, mégis csak korlátozott mértékben váltott ki agressziót 1956 októberének végén és novemberének elején. A forradalom, majd a szabadságharc Budapestre koncentrált, több nagyvárosban az erőszak általában egyetlen rövid és véres (bár kétségtelenül igen tragikus) esemény volt. Mégis, az ország nagy részében nem zajlottak összetűzések. Rainer M. János (nagy mennyiségű, szisztematikusan feltárt forrásanyagra alapozott) megállapítása meggyőző: „...az ország legtöbb helyén nem tapasztalható a forradalom erőszakos, szabadságharcos aspektusa. Az országban a forradalom legfontosabb eleme nem a fegyveres ellenállás volt, hanem a sokrétű szervezkedés. Kiemelkedő alakjai nem tűntetők és szabadság-

harcosok voltak, hanem a dolgok rendbetételéért és a közrend helyreállításáért küzdő forradalmárok”.²⁹ A hatalmas gyűlöletpotenciál felhalmozódása ellenére a társadalom többsége a radikális bipolarizáció helyett józanság vezérelte összetartást mutatott. Éppúgy, mint a második világháború utolsó szakaszának hatalmi vákuumai vagy a látványos '89–90-es fordulat idején, amikor az állam átmenetileg távol állt attól, hogy a társadalmat teljes mértékben uralni tudja, a jövőorientált békés együttműködés nyert teret. És ez éppúgy része a magyar politikai és szellemi örökségnek, mint a 20. század szörnyű etnikai és társadalmi gyűlölet vezérelte eseményei.

²⁹ Rainer: 2002, 29–30.

Bibliográfia

Baráth: 2017

Baráth Magdolna: A szovjet tényező. Szovjet tanácsadók Magyarországon. Budapest, 2017.

Bella: 2017

Bella Katalin: „Kérem, ne legyen túl érzékeny”. Irodalompolitika és könyvkiadás Révai József minisztersége idején. In: Valóságos könyvtár – könyvtári valóság. Könyvtár- és információ-tudományi tanulmányok, 2016. Szerk. Kiszl Péter, Boda Gáborné Köntös Nelli. Budapest, ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézet, 2017. 111–127.

Bóta–Gervai–Szigethy: 2003

Bóta Gábor–Gervai András–Szigethy Gábor: Kállai Ferenc. Budapest, 2003.

Fejtő: 1957

Ferenc Fejtő: Behind the Rape of Hungary. New York, 1957.

Gyarmati: 2012

Gyarmati György: Ellenségek és bűnbakok kavalkádja Magyarországon 1945–1956 http://ketezer.hu/download/PDF/2012/2000_FOLYOIRAT_2012_07-08.pdf

Gyarmati–Lengvári–Pók–Vonyó: 2013

Gyarmati György–Lengvári István–Pók Attila–Vonyó József (szerk.): Bűnbak minden időben. Bűnbakok a magyar és egyetemes történelemben. Kronosz Kiadó, Magyar Történelmi Társulat – Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára, Pécs–Budapest, 2013.

Győri–Szabó: 1997

Győri-Szabó Róbert: A kommunista párt és a zsidóság Magyarországon (1945–1956). Budapest, 1997.

Hofstadter: 1964

Richard Hofstadter: The Paranoid Style in American Politics. W. W. Norton & Company, New York, 1993. Első megjelenés: Harper's Magazine, November, 1964.

Judt: 2005

Tony Judt: Post-war: A History of Europe since 1945. New York, Penguin Press, 2005.

- Karády–Vári: 1989
 Karády Viktor–Vári István: Félelem és részvétel: zsidók 1956-ban. Világosság, 1989/6.
 Kiszely: 2001
 Kiszely Gábor: Állambiztonság 1956–1990. Korona Kiadó Kft., 2001.
 K. Horváth: 2018
 K. Horváth Zsolt: <https://merce.hu/2018/11/04/a-nepi-kollegiumok-es-az-onkritika-gyakorlata>
 Lendvai: 1985
 Lendvai L. Ferenc: A Lukács-viták változásai a felszabadulás után. Mozgó Világ, 1985/3.
 Litván: 1978
 Litván György: Magyar gondolat – szabad gondolat”. Nacionalizmus és progresszió a század eleji Magyarországon. Első megjelenés: Magvető Kiadó, Budapest, 1978.
 Pataki: 2005
 Pataki Ferenc: A Nékosz-legenda. Osiris Könyvtár, 2005.
 Pelle: 2024
 Pelle János: „Zsidókérdés” és a magyar társadalom. 1938–1956. Kocsis Kiadó, 2024.
 Pihurik: 2014
 Pihurik Judit: A háborús múlt számonkérése az ötvenes években. Betekintő, 2014/2, 2014_2_pihurik.pdf
 Poszler: 2002
 Poszler György: Felelet? – Mire? A Déry-vita dilemmái. <http://docplayer.hu/25415175-Tanulmany-felelet-mire-a-dery-vita-dilemmai.html>
 Pütkösti: 2003
 Pütkösti Árpád: Súlyosbító körülmények. Népszabadság, 2003. március 5., 8.
 Rainer: 2002
 János M. Rainer. A Progress of Ideas: The Hungarian Revolution of 1956. In: Lee W. Congdon and Béla K. Király (eds.): The Ideas of the Hungarian Revolution. Suppressed and Victorious, New York, 2002.
 Révai: 1949
 Révai József: Ady Endre halálának harmincadik évfordulójára. In: Révai József: Élni tudtunk a szabadsággal. Szikra kiadás, Budapest, 1949.
 Romsics: 1999
 Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Budapest, Osiris Kiadó, 1999.
 Sárközi: 2009
 Sárközi Máttyás: A bizarr éve: élet és irodalom Rákosi Máttyás alatt. Budapest, Kortárs, 2009.
 Standeisky: 2005
 Standeisky Éva: Gúzsba kötve. A kulturális elit és a hatalom. 1956-os Intézet – Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Budapest, 2005, 181.
 Szabó B.: 1997
 Szabó B. István: Örkeny. Balassi Kiadó, Budapest, 1997.
 Takács: 2003
 Takács Róbert: Nevelni és felkelteni a gyűlöletet. https://mediakutato.hu/cikk/2003_01_tavas/03_nevelni_es_felkelteni